

К. М а й

ПРОКЛЯТИЙ

Цікаве оповідання
Ілюстроване

UN1.1408

1966

Вип: 154

К. М а й

ПРОКЛЯТИЙ

Цікаве оповідання
Ілюстроване

I. N. JAKUBOWSKY
63 Gorevale Ave.
Toronto, Ont., Canada
M6J 2R5

Ню Йорк 1959 З.Д.А.

ПРОКЛЯТИЙ.

Переклав В. Шипко.

I.

Населення повіту Енгіріє (Ангора) є дуже мішане. Суніти і шіїти, християне вірменського й грецького обряду, живуть між собою в безперервним ворогуванні. Питання, котрий обряд є ліпший, рішають вони часто ножем. Там де стрічаються такі гострі протиповістства, де кожній мущина і кожній хлопчина носить усе при собі оружжя, а де навіть і мови немає про п'ятки якоїсь народньої освіти, там треба на правду сильної і твердої руки, щоб удержати в карності ці нагальні пориви. — Попередниками баші¹⁾ Сайд Каледа була люде слабі, котрі приходили в Енгіріє з ваганням, а відходили з іще більшою радістю. Супроти цього пригадав собі султан давного свого приятеля Сайд Каледа та вислав його до Малої Азії, щоб він завів тут порядок. Старець був фєриком²⁾ турецької армії. Задля рани перенесено його в стан спочинку. Але мимо цього повинувавсь він

---

¹⁾ Баша — намісник.

²⁾ Генерал дивізії.

приказам падишаха¹⁾. Ще недовго урядував, а вже були слідні днівці його діяльності. Канчук почав своє „панування“; сотки людей діставали бастонаду²⁾, а хто пірвався на другого з ножем, цього вішано без усякого розбору. Завдяки цьому успокоїлись дещо нагальні пориви, хоч на разі поверховно; релігійна ненависть була дальше джерелом злочинів. Всі боялися баші й загально його ненавиділи, а через цілий час мого побуту не бачив я ні одного прихильного йому чоловіка.

Щодо мене, то баша був для мене аж надто прихильним і гостинним. Часто допитувався мене, як мені живеться, а своїй службі принаказав сповняти всі мої бажання. Я міг його відвідувати, коли лише захотів, і при цім мав я нагоду приглядатись і прислухуватись усьому, що діялося. Вечерами сиділи ми разом, покурюючи люльки та розмовляли про все, що лише нас цікавило. При таких розмовах не був баша ніколи таким повздержним, як це звичайно бувають правовірні магометяне в приявности христіян. А мав я в нього таке довіря, що дійсно міг цим гордитись.

Я рішився їхати дальше. Невеличке своє майно віддав я служачому і приказав йому осідлати коня, а в лунок

---

¹⁾ Падишах — султан, турецький цісар.

²⁾ Бастонада — биття канчуками по голих цятах.

прив'язати до сідла. Опісля удався я до баші, щоб подякувати йому за гостя й і розпрачатись. У передсінях стояли два високі Арнавти¹⁾, узброєні від стіп до голови. Вони поздоровили мене по військовому і вказали на бюро баші. Сбі кімнати баші не були відділені від себе стіною, але тонкою занавісою так, що в одній кімнаті можна було почути, що говорили в другій.

Баша стояв у вікні без шиб і дивився крізь дерев'яну решітку на подвір'я, де саме стояв мій осідланий кінь. Баша не дозволив чекати довго на себе, енергічним рухом перервав мою подяку і запевнив мене, що було-б йому дуже приємно гостити мене довше в себе. По дальших кількох словах чемности приступив знова до вікна, показав пальцем на подвір'я і сказав:

— Бачу твогого коня, еффенді²⁾. Дуже! радо купив би я його собі. Чи продаш його мені?

Хоч я не заможний, таки був би я радо подарував йому коня, коли-б лише цим не обривався.

— Бажеш його мати? — спитав я. — Озвачи сам ціну! Я куплю собі другого.

— Це байка. Дам тобі тенгіб³⁾ на котрий, де лише приїдете, дістанете осідлані коні, житло, харч і взагалі все,

---

1) Арнавти — рід турец. війська.

2) Пана.

3) Приказ на письмі.

чого лише вам потрібно. Цей приказ відноситься не лише до мого повіту, але обіймає ще повітя Адана і Галаб. Потім найдешся на території арабських кочівних племен, у котрих за низькою оплатою дістанеш ліпшого коня, як тут.

— Кажеш з товаришами? Як їду сам!

— Ні! Ці два Арнавти, котрих ти бачив у передсінку, мають приказ одиродити тебе аж до границь моєї провінції й опікуватись тобою. Їхні коні вже осідлані, а побіч стоїть і вінь для тебе. В Яхта-хан, в Бальчику чи в Денак Маден¹⁾ можеш узяти собі свіжі коні, які лиш тобі подобаються. Дякую за право означення собі ціни. Я це передбачив і вложив відповідну суму до цього гаманця. Сховай собі його.

Кажучи це, подав мені шовковий гаманець і тенгіб, про котрий згадував. Коли я подякував і ховав усе до кишені, сказав ще:

— А тепер прошу тебе о велику прислугу, котрої мені хіба не відмовиш. Через те мусів би ти вправді збочити з простої дороги і їхати через Кайсаріє та вступити до Урумджілі, де прощивас мій добрий друг. Чи підвімаєшся цього?

— Дуже радо!

— Отже скажу тобі, про що іменно розходитьсь, щоб ти знав, що він тебе радо привитає, хоч сам живе самотно

---

¹⁾ Міста в Малій Азії.

і є завзятим ворогом християн. Був він мір аляем¹⁾ турецької армії. Воював хоробро під прапором пророка, але пенсії ніколи не одержав. Надармо просив о неї, всі просьби нічого не помогли, бо наставники не були чесні. За 15 літ велено виплатити йому пенсію в Стамбулі, але і з цього він нічого не одержав. Коли отсе зроблено мене тут наставником, просив він і мене, а я, провіривши докладно справу, заніс скаргу до самого падишаха. Вчора вечером одержав на це відповідь, а іменню маю сейчас виплатити йому всі гроші враз з відсотками. Отже ще раз питаю тебе, чи підіймешся такого діла.

— Дуже радо, якщо лише мені поверни гроші.

— У твоїх руках вони певниці, як в руках першої ліпшої штафети. Мір аляй зветься Осман Бей, та живе децю оподалик од міста. Знають його радше під назвою абдаль²⁾. Якщо ти міг би затаїти, що ти християнин, то раджу тобі це зробити. Хрест приніс йому найбільше нещастя, якого лише може дожити чоловік і батьку. Також думаю, що ти вступиш злагодити його біль.

— Чи можу довідатись, що це за горе його постигло?

— Коли схоче, то розкаже тобі сам: мені не вільно дотикати рани приятеля. Однак не смагає тобі нічого сам, як

---

¹⁾ Полковник.

²⁾ Пустельник.

почує, що ти християнин. Отже не кажи, що ти християнин. А ще й тому даю тобі цю раду, що це власне час зборів путників до святої Мекки, час релігійного фанатизму й нетерпимости. А тому, що подибаєш таких людей всюди й на всіх дорогах, то ліпше буде, коли вони не знатимуть, що ти иншої релігії.

Найправду чудувало мене це, що такий високий урядник остерігав мене перед правозірними магометанами, до котрих і сам належав, а також дивувало мене і це, що так велику квоту грошей волів завітати радше мені, як магометанському післанцеві. Стріча з путниками мене не лякала; я боявся радше двох Арнавтів, які чули кожне словечко нашої розмови, отже знали, що я беру їм гроші. Були це що правда жовнірі, онбаші¹⁾ і чавш²⁾, котрі після європейських понять заслужували на довіря. Але Арнавт, це розбійник іще од уродження; він схлонний до всього, навіть у війську. Із усіх моїх побоювань звиривсь я баші.

— Не бійся! — сказав він на те. Іх зобов'язано присяга, а ця є для них така свята, що під жадним услів'ям її не зломлять.

Мимо цього запевнення, почав він говорити дещо тихіше. Гроші вичислив так тахо, що неможливо було щось

---

¹⁾ Вістун.

²⁾ Старший десятник.

Арнавтам почути. Гроші порозміщувано в широкому поясі, котрим я мав опоясатись. Усе це мусів я зробити на його очах. Опісля прикликав Арнавітів. Вони присягли йому на пророка, що будуть мене стерегти, доки лише буду під їх опікою. То розвіяло мої побоювання, хоч я сподівався по них усього. Годі було їй припускати, щоб вони зломили таку присягу.

Опісля випровадив мене баша на подвіря і стояв там, аж ми виїхали. Це було доказом його великого поважання для мене.

Нехай тебе Аллах веде й опікується тобою! — кликнув, хоч у його поняттю був я невірним джавром¹⁾

Сейчас за містом переконався я, якими загорілими магометанами були оба Арнавіти. Ледви минули ми останній дім міста, позідали вони з коней, а чавш просив:

— Еффенді, позволь нам одмовити подорожню молитву. Ми образили Аллаха. З міста виїхали ми перед полуднем, а віра наказує вирушати пополудні. Мусимо отже переблагать Аллаха.

Клячучи на колінах, почали вони молитися. Лицем буди звернені в сторону Мекки й серед многих поклонів одмовили свої моетви.

Вільного часу підчас їх молитви жки я на зглянення тенгібу баші. На

---

¹⁾ Магометане називають христіян джаврам.

підставі цього письма міг я всюди дістати це, що належалося післанцеві надшаха. Було це мені дуже на руку. Ведений цікавішо отворив я і гаманець. Квота була восьмикрать більша від нартости мого коня. Баша не потребував коня для себе, а купив його радше тому, щоб мені зробити в цей спосіб подарунок.

Моя гва тревала яких десять мінуг, відтак поїхали ми дальше. Арнайти заховували незвичайну мовчанку. Говорили лише тоді коли я їх запитував, а відповідали дуже коротко. Розмовляючи з собою, не вживали ми ні арабської, ні турецької мови; порозумівалися говором Міредитів. Арнайти їхали будто за мною, будто переді мною; про мене дбали як про тогорічний сніг. Коли ми задержались около полудня в однім селі, зажадав я від мухтары ¹⁾ обіду. Чавш узав, не двлячись на мене, миску від мухтари, сів з нею коло свого товариша й уже виптягнув свої костисті пальці, щоб сгнути по страву, як я, не сказавши також ані слова, відобрав їм миску. З мискою відійшов я дещо на бін, сів спокійно і почав їсти.

— Еффенді! Ця пожива належиться нам! — крикнув гнівно чавш.

— Заждіть! — одповів я коротко.

— Ми правовірні магометане. Нам не вільно їсти цього, що лишать християни.

---

¹⁾ Війт.

— А я правовірний християнин, котрий їв би разом з вами, якщо ви булиб офіцерами. Баща Сайд Калед оддав мені вас під прикази, а же мене вам. Спамятайте собі це!

Вони замовкли й пішли до хати, щоб узяти собі що иншого їсти; але від цієї хвили заховувалися з іще більшою мовчавістю, як перед тим. У Яхта-Хан не бачив я їх од хвили, коли ми зішли з коней, аж до ранку, другого дня. До оборони я їх не потребував, бо сам умів боронитись. Вони мені радше завдавали. Другого дня помітив я, що де лише ми показалися, там вони сейчас розвідали, що я є християнином. Це могло мені пошкодити, особливо-ж у часі походів путників.

У Яхта-Хан дістали ми нових коней, а слідуячого дня знова було потрібно нових, бо через ніч їхали ми надто скоро. Під вечір прибули ми через Вальчин до містечка Пашакоф, де мешкав хан¹⁾. Тому, що моїм „оборонцям“ і на думку не приходило журитися про мене, закликав я до себе господаря і зажадав трьох коней.

Побачивши тенгіб, поскробався він у голову і сказав якомсь стурбовано:

— Їсти дістанете, але чи також коні, про це сумніваюся. Тут є инший ефенді, котрий має тавоаж тенгіб баші і замовив для себе коні.

---

¹⁾ Князь.

— Кілько?

— Два!

— Мені треба трьох. Стільки може відстану?

— Спробую, але він візьме собі найліпші, бо був тут скоріш од тебе. Він, здається, розуміється на конях.

Я ввійшов у хату, щоби порозумітися з цим ефендім. Тут побачив я молодого поважного Турка, котрий случайно їхав також до Кайсарів і дуже радо згодився їхати разом зі мною. Не довзі пішли ми спати.

Другого дня вранці не показувалися мої „оборонці“. Як це я довідався од господаря, вони взяли найліпші коні і поїхали але не назад до Енгіре, а далше до Кайсарів. Це мене застановило. Вони знали, що везу гроші, отже я постановив нильно на все уважати.

Нині мав я доїхати до Богдали-яну, а молодий Турок згодився на це. Я потребував одного коня, а він двох, бо мав з собою ще клунки. Ми вправді дістали трьох коней, але дуже слабих. Що їхав зі мною Турок, котрий добре знав дорогу, було мені на руку. В дорозі був мовчазним і говорив лише тоді, коли я його про що питався. Також завважав я, що він скрито мене слідить, але його лице не мало при тому ворожого виразу. Він видко мав охоту ближче зі мною по знайомитись, але не знав як це зробити.

По дорозі стрічалося часто путників, то маленькі громадки, то цілі юрби. Я поздоровляв їх на всі сторони,

(бо цього вимагав звичай), але ніколи не відповідав на їх привіти. Дивно було мені, що мій товариш заховувався так само. Я не чув ані разу, щоби він закликав коли звичаєве слово „Аллаху!“ Путники вважали це наше заховання за нерелігійне, та ми минали їх скоро, щоб не стягнули на себе мести. Около полудня стрінув нас досить немилій випадок. Коли ми минали громадку путників, закликав один з них, побачивши мого товариша: *Ес сабі! Ес сабі!*¹⁾)

— Дивіть-но на нього! Плюньте перед ним! Стягніть з коня грішника, що відступив од Аллаха і пророка! Прокліні на його душу!

І хто зна, що було з нами сталося, якби ми не вдарили коней і не помчали повз розгорілих фанатиків. Ідучи дуже скоро чули ми ще довго крики: „Прокліні на його душу! Прокліні на його душу!“ Коли ми відіхали так далеко, що не бачили цієї громади її не чули вже її криків, сказав мій товариш трохи стурбовано:

— Ми мусимо розстатися, еффенді, бо моя приязність може тебе наразити на небезпеку.

О скільки? Чому вони тебе ображають?

— Їм здається, що мають до цього право! Був і я колись магометанином, але тепер став християнним-католиком, котрого тут уважають за щось гірше.

¹⁾ Проклятий! Проклятий!

Тепер знаєш уже і можеш плюнути перед мене!

— Цього не зроблю, бо я мусів би наплювати й на себе; я також християнин.

На це випростувався мій товариш і глянувши на мене веселими очима завликав:

— Ти християнин? А я вважав тебе загорілим визнавцем пророка¹⁾, бо ти казав мені вчора, що маєш вступити до абдаля Османа Бея. Цей чоловік і говорити не хоче з християнином.

— Це, що я маю йому сказати в того рода, що він розговоряться зі мною.

— Там це мусить бути щось дуже добре. Ти подобався мені від першої хвили; колиб я був знав, що ти також християнин, був би зівсім інакше до тебе ставився. Прости мені це, еффенді!

Він подав мені руку, котру я радо стиснув.

— Ти також мені подобався — відповів я йому — а коли хочеш, то лишусь з тобою. Нехай нас ці люди не обходять нічого. Вони грізні лише словами, а там не можуть нічого нам більше зробити. Ти згадав абдаля Османа Бея; чи може знаєш його?

Глянув перед себе і промовив:

— Чи його знаю? Та-ж це мій рідний батьво, я-ж його син-одинак.

— Чи то ти був у Сайд Каледа?

---

¹⁾ Магомеда.

— Так. Баша є приятелем мого батька, а мене він дуже любить, хоч і гнівається за покинення віри. О еф-фенді, як щасливою зробила мене ця релігія, а як нещасливим — біль батька і матері, котрого я причиною! Ти хіба цього не зможеш поняти!

— О, я це добре розумію. Твій батько є строгим ісповідником ісламу¹⁾, а ти його одинокий син покинув коран²⁾. Знаю я і біблію і коран, ясне оживляюче світло християнства і розжарений, палючий вогонь наук Магомеда. Знаю також і людське серце, і розумію добре це, що батько тебе відрікся!

— Він не лише мене відрікся, але навіть прокляв. Ти чув, що названо мене „ес сабі“, проклятий!

Був це чоловік сильного характеру, а проте сльози станули йому в очах. Але говорив дальше:

— Ніщо, ніщо не зможе повднати його зі мною, хіба мій поворот до ісламу. А я не можу зробити цього!

— Остань вірним! Небесний отець стоїть о много вище від земного батька, а божья любов заступить тобі втрачену людську.

— Я втратив її, але також і позискав. Любов батька змінилася в нечависть і проклин, але за це здобув я іншу любов, і вона завела мене до правдивої віри. Чи хочеш почути, як це сталося?

---

¹⁾ Музулманська віра.

²⁾ Коран — святе письмо музулман.

— О, будь певний, що це для мене дуже важливо!

— Так само як батько, і я був офіцером. Імя батька і приязнь баші Сайда Каледа були для мене такою поміччю, що я скоро доходив до чимраз вищих ступнів офіцера. Коли мені було 24 літ став я вже коль агассім¹⁾ Єнгірійських драгонів у Кайсарів. В службі дістався я до дому французького консуля, котрий був католиком. Тут пізнав я його дочку, полюбив її й через неї став християнином-католиком. Прости, що розкажу дещо більше. Любов була мені провідником, а переконання підпорою. Був це тяжкий час внутрішньої боротьби й сумнівів, щастя й найбільшого болю. А покинув я віру не з привязання до любові, але в повнім переконанні, що не дорога Магомеда, а дорога Христа веде до Бога. Батько відрікся мене і прокляв, я мусів покинути військо й рідну хату, але суджена доховала своєї вірности, а консуль рішився віддати мені дочку, якщо я найду собі яке місце. Звання шукаю вже много місяців, але всюди відмовляють мені його як одступникові і проклятому. Аж ось баша Сайд Калед, мій давний протектор, хоч і гнівався на мене і не міг простити мені мого діла, любить мене і казав прийти мені до себе. Тепер їду від нього і маю в кишені декрет на кизракдара²⁾ в Малятіє. Ця сул-

---

¹⁾ Сотник.

²⁾ Управитель стаднин.

танська стадина знаходиться недалеко відсі, але вже в іншій провінції! Отже не маю причини боятися переслідування а крім цього буду близько батька, щоб усяку догідну хвилю використати і з ним помрितись. Хай Бог благословить баші; це вправді строгий чоловік, але вірний і правдивий приятель!

— Так він є таким. Він поручив мені поговорити з твоїм батьком, і як лише вдасться, наклонити його до помилування.

— Чи справді просив тебе о це?

— Так. Хоч і неясно говорив, то тепер усе мені ясно. Коли хочеш, то спробую це зробити.

— Радше не пробуй! Проба не вдасться і можеш усе поцувати! Ще як не був би ти християнином, то може, але так! Він прийме тебе, як посла дуже радо, та коли довідається, що ти християнин вижене тебе і нацькує собаками.

— Е, цього не боюся, бо несу йому веселу вістку, на котру чекає вже 15 літ.

— Пятнацять літ? Чи не до його пенсії це відноситься?

— Так. Йому її признано і я маю при собі цілу квоту враз з відсотками.

— Що за щастя, що за щастя! Мій батько став пустинником і мігрантропом¹⁾ через відказування йому пенсії. Він такий убогий, що ледви може вижити. Я сам ділюся з ним мою платнею,

---

¹⁾ Відлюдок, неприхильний для людей.

коли ще її мав. Тепер я вірю, що він прийме тебе гостинно й радо і ти будеш міг поговорити з ним про мене. О Боже, коби це вінчалось успіхом!

— Прийшло мені на думку, чи не було-б ліпше, якби ти заніс йому гроші?

— Ні, ні! Він їх не прийме від мене. Ти мусиш їх йому занести, не я. Одно лише можу зробити, а іменно задержусь десь недалеко; щоб ти менє прикликав, коли-б тобі повелось.

— Чи є тут яке на це догідне місце?

— Так, зараз тобі покажу. Як же то добре, що ми стрінулись, еффенді! Принесу судженій посаду, а може разом і згоду з батьком. Скажи, що можу для тебе зробити? Буду тобі приятелем до кінци мейого життя!

— І я жертвую тобі мою приязнь, хоч по розлуді здається більше віколи не побачимось. Моя вітчизна далеко.

— Де?

— В Алеманії¹⁾, де відай ніколи не загостиш; проте буду тебе щиро згадувати.

Легко собі уявити, що від тепер заховувались ми супроти себе далеко щиріш, як досі. Мій молодий товариш оживився так, як це рідко бува в Турка Невдовзі знав я ціле його життя від малку. Але розмову переривали нам часто ненависні оклики. Чим ближше до Богдалаяну, тим частіш стрічали ми

---

¹⁾ Німеччині.

громади путників. Багато з них знало мого товариша й не мало зпеваг прийшлося йому почути. Ми часто зіжджали на поле, щоб охоронитись од цього рода неприємностей. У Богдалаяні господар не хотів навіть прийняти його в свою хату, аж щойно по кількакратнім показанні тенгібу згодився він зі страху перед карюю баші вистаратись нам нині про поживу і кімнату та трое коней на завтра. Прочуття говорило мені, що те завтра буде ще гірше.

II.

Не в печальности о наше добро, а радше зі згляду на себе, звернув нам господар увагу, що ми не повинні показуватись інчим гостям. Він остеріг нас, що кімната повна путників, котрі тут почувати-муть. Він попровадив нас за дім, до свого так зв. „гулістану“¹⁾, обведеного довкруги якимись напів розваленими стінами був тут майже всохлий корч ясмину, зівяла цитрина і last not least рожа з двома пупінками. Один кут був накритий полотном і мав заступати шатро, альтану, чи може, щось подібного. В другому куті цього „цвітника“ росло так багато трави, що один криляк зівби її за пять минут...

— Тут треба вам почувати, коли не хочете, щоби вам переривано — сказав господар, вказуючи на полотно. — Велю принести тут ваші річи, а опісля постараюся о їду.

---

¹⁾ Цвітник.

По цих словах відійшов. Йому певно здавалося, що ми нічого більше від нього жадати не можемо. Що до мене, то я міг в тім „штетрі“ спати так само як і в брудній кімнаті, а „кварак-дар“ думав лише про батька. Все інче було йому байдужим.

Небавом притаскав господар річи мого товариша, бо свої річи мав я все коло себе, а потім подав нам їду, а саме суху паляницю насмаровану силісіною оливою. Приніс і воду у збанку з відбитим берегом і без уха, що однак на Сході не позбавляє посудини краси. Подаючи нам ці „делікатеси“, сказав в поважною мівною :

— Тіштеся, що я вас тут примістив. Саме недавно питалися про вас два Арнавти.

— Які Арнавти? — запитав я, бо в' мені збудилось підозріння.

— Вони були тут нині пополудні. Питалися про вас сейчас, як лиш приїхали, а особливо про тебе — сказав господар і звернувся до мене. — Вони остерігали мене не приймати тебе, бо ти є християнином і хочеш прилучитись до нутників в цій цілц, щобі опісля висміяти магометанську віру.

— Це правда, що я є християнном, і саме ддятого немаю нічого спільного з вашою вірою. Чи ти сказав цим Арнавам, що ми тут приїхали?

— Ні!

— То не говори їм нічого. Якщо скажеш, донесу о тобі баші. Де ці Арнавти?

— В стайні, цілком у заді, де в приміщена паша.

— Сховалися?

— Так.

— Чи це для тебе не доказ, що вони заміряють щось злого і мають нечисте сумління?

— Ні, вони-ж говорили мені, що їх вислано вас пильнувати і слідити, а на случай потреби й арештувати.

— О, це страшна брехня; вони нічого не знають про мого товариша, а їх віддав мені баша на службу; це можеш вичатати на „тенгібі“. Вони волили втечи, а чому, то о цім вспію ще довідатись. Отже не говори їм нічого про нашу присутність, бо тебе може за це стрінуги кара. А на завтра вранці приготуй коні, бо хочемо дссвіта виїхати.

Відійшов. Я не боявся нічого, і ані через думку не перейшло мені боятися Арнавітів; але мої сподівання і сучасні вістки казали мені як найскорше позбутися грошей і тому-то постановив я завтра скоро-світ виїхати.

О їді не було й бесіди. Ми зараз вислідили нутро „шатра“, щоби спокійно положитися спати. Стояла тут дуже мала лавка, отже ми положились на землі і невдовзі заснули сном праведних, хоч і не були певні що до Арнавітів, котрі могли увійти в город. Однак я здався на свій добрий слух, котрий би збудив мене за найменчим шелестом.

Рано збудилися ми, мимо невикідного спання, значно пізніше, як бажали.

Був вже ясний день, а до городу долітали голоси путників, котрі готувались у дальшу дорогу. Із згляду на кизрак-дара, не могли ми їм показатися, отже зачекали, доки не втишилось і вийшли на подвіря. Першими, котрих ми побачили, були Арнавти. Вони стояли в отвертій брамі і поглядали в сторону дороги з Енгіріє, звідки нас сподівалися, хоч о тій порі було трудно числити на наше прибуття.

— Он там стоять вони — сказав мій товариш. — Вернім до городу!

— Ні. Вони можуть стояти ще тут цілими годинами. Колиб ми хотіли чекати, доки не відідуть, стратили-б ми за багато часу. Ніч минула, отже нам мало на цім залежить, чи нас побачуть, чи ні.

Ми пішли через подвіря в сторону дому. Почувши наші кроки, оглянулися Арнавти позад себе і не мало здивувалися, побачивши нас. Чавш хотів чим скорше віддалитися, але я кликнув до нього:

— Стій! Кудя йдеш? Чи ти не знаєш, що належиш до нас?

Він відвернувся і наблизивсь по малу. В його лиці можна було побачити похмурий опір. Он-баші рушив з ним щоби помочи йому в обороні.

— Ви поїхали собі на прохід, не дозволяючись навіть у нас, — сказав я. — Сайд Калед баша поучить вас об цім, чи можете безкарно позволяти собі на таке.

— Скажи йому це! — відбуркнув чавш.

— Так, будь певний, що йому о цім донесу!

— Але скоро! Бо могло би бути за пізно!

— Постараюся о це, щоби не зайшло нічого такого, що могло би вас увільнити од заслуженої кари!

— Роби, що хочеш; нас це нічого не обходить. Не будемо товаришити г'яврові, а ти не маєш права нам розказувати. Ти зробиш, що тобі подобається а ми поїдемо своєю дорогою.

— Певно, що зроблю, що мені подобається, але чи вам також удасться зробити це, що ви хочете, то інча справа. Я мігби вам одібрати коні, бо я їх зареквірував, але лишу їх вам та бажаю, щоби вам гірше не повелосся.

Колп би були мудрі, зрозуміли би, о чім я говорю. Я відвернувся від них і пішов до дому, щоби пошукати господаря. Він знайшовся невдовзі і сказав нам, що в стайні стоять приготовані для нас два випочаті коні. Поснідавши пішли ми в двох до стайні оглянути коні. При докладнім розгляданні пізнав я, що лиш оден із трех коней є випочатий. Я довідався, що в часі, коли ми пили каву, Арнавти відїхали. Вони забрали найліпші коні, а нам лишили помучених дорогою. Я не робив собі з цього нічого, бо нині бажав я дістатися лиш до Урумджілі, звідки до Богдасляяну було пять годни дороги.

Дорога йшла берегом річки Тарлі. Довший час їхали ми отвертим полем

Коли в далека замазав великий ліс, я відозвався до свого товариша :

— Мусимо бути дуже обережні. бо в цьому лісі певно засядуться Арнави,

— Засядуться? В якій цілі?

— Щоби нас убити.

— Убити? Чи я добре почув? Чи говориш це поважно, ефенді?

— Так.

— Уважаєш отже за душегубів цих, котрі мали нас боронити?

— За душегубів і рабівників. Я не казав тобі блищих пояснень, а що після мене надходить рішача хвиля, уважаю своїм обов'язком тебе о всім повчити. Вони були при цім, коли баша говорив о грошах, призначених для твого батька і знають про це, що я їх везу. Така сума може скусити і чесніших людей, як Арнави.

— Перестрашуєш мене. Чи ж вони ради грошей нас повинули, чи може тому, що ми християни?

— Певно!

— Але вони дістали від Сайд Каледа строгі накази, а яко жовніри мусили-б страшно за це відпокутувати.

— Що до цього, то зложили навіть присягу, що свою задачу виконають, як слід. Коли однак собі добре пригадую, то зміст цієї присяги був такий, що легко можна було його обійти. Присягли що: доки буду під їх опікою, будуть старатися о мое безпеченство так, як про своє. А що розсталися з нами, уважають себе звільненими од цієї присяги.

— Чо лише підозріння, про котрі я інчої думки, як ти. Цеж чоловіки гідні завірення.

— На яке завірення, заслугують це ясно нам показали. Коли хотіри нас покинути, то могли вернути до Євгиріє, і там сказати, що я одіслав їх домів. І чому пустилися в дальшу дорогу, і що найважніше, чому вони не їхали за нами, лиш перед нами? Я певний, що їм ходить о гроші.

— Позволь звернути тобі ще одну увагу. Вони є твоїми оборонцями, і колиб тобі що сталося, стягнули би на себе підозріння баші. Вони це знають так добре, як і я.

— Ти забуваєш, що мають великий, вибір викупів. Сказали би, що нас нападено тоді, коли я їх одіслав. А сума, когру я беру, представляє для них майно, навіть тоді, колиб нею поділилися. Маючи гроші в руках, не вернули би вони вже більш до військової служби. Ти можеш сумніватися, однак я є певний, що не довіря мене не милить.

— В таким разі треба їх оминати, еффенді!

— Чи є інча дорога до Урумджілі?

— Ні, можемо поїхати в право до Гадже Бенташ, а в половині дороги завернути через ліси та гори.

— Я не маю найменчої охоти. Як довго треба би окружати?

— Ми прибули би до ціли завтра вечером.

— Отже ми мали би стратити пів дня ізза цих опришків? Ні, їдемо дальше!

— А коли вони справді засядуть на нас в лісі? Вправді ходить їм лише о тебе, але мене також мусили би убити, бо я був бим свідком усього.

— Та-ж ти був офіцером, сподіюсь, що не будеш лякатися!

— Я не лякаюсь, але не хочу бути легкодухом. Проти кулі скритого в лісі злочинника не допоможе й найбільш героїська одвага.

— Знаю це і не вимагаю героїства. Вистарчить і трохи остороги.

— Чи скаже тобі осторога, де сховався злочинець, щоби ти міг його поминуть?

— Так. Не бійся! Маю в таких речах більше досвіду, як сподієшся. Придивися дорозі, котрою їдемо. Земля тут м'ягка, а на ній сліди всіх, що перейшли тудю рано. Ще виразніше відтиснулися сліди копит. Доки бачимо ці сліди, досі ми безпечні, бо заки вони укриються, мусять спровадити коней з дороги і їх десь укрити.

— Видно маєш ліпші очі від мене, бо я не можу одрізнити слідів кінських копит од слідів людських віг. Але всеж таки ліпше не попадатись нещастю в руки.

— Ні. Коли відемо в ліс, ти оставишся децо за мною і будеш безпечний. Проче остав мені. — Я й не думав, щоб мій товариш був трусом, але я ще довго мусів його переконувати, заки він мені повірив і пустився зі мною в ліс. Не думайте, що це була бита дорога. Ні! Ця дорога раз звужувалась, раз розширя-

лась. Отже можна було після видобити і нею не їхати. В лісі прибрала ця дорога правильніший вигляд. Ліс зачинався густими корчами, котрі поступово переходили в дерева.

З боку дороги плив потічок, завдяки чому земля була ще вогкіша, а сліди кінських копит зробилися значно виразнішими. Коли ми в'їхали в ліс, я зсів з коня, відопняв пояс і заложив його коневі на шию. Опісля прив'язав я стремено до пояса, котрий притримує сідло, і вискочив знова на коня. Віддавши кизракдарови стрільбу, щоби мені не заваджала, поучив я його, щоби їхав за мною поволи, бо я поїду наперед. Він домагався пояснень, але я не міг тепер заходитися в розмови.

Треба було вислідити місце, де укрилися Арнавти, а справа не була безпечна. Я мусів їхати індійським способом, так, щоби мене закривав живіт коня. По стороні потоку вони не могли зачати́ся, отже по цім боці вложив я руку в пояс на шиї коня, а на другий бік вложив я в стремено ногу. В цей спосіб одно підкоління лежало на сідлі, а друге висіло в повітрі. Держачись рукою пояса, отже шиї коня, не сидів я на коня, а радше висів йому з одного боку, що його так сполошило, що не хотів спершу і кроком ступити. Однак вкінці при звичаївся, і як вже рушив з місця, то дав собою поводити.

Не оглядаючись ні в право ні в ліво, мав я очі в'пялені в землю, щоби ні один слід не уйшов моєї уваги. Арнавти

їхали поволі, щоби не дігнати путняків, котрі йшли перед ними. А що ми відїхали з Богосляну невдовзі по них, то вони мусіли бути десь близько. Треба було сподіватися, що моя піль недалека.

Я їхав чвалом, бо в цім положенні було це для мене найвигідніше. Голову держав я під швию коня і докладно бачив сліди, котрі нараз зійшли з дороги в ліс. Це мені вистарчало. Я завернув коня і пустився їхати назад. Недалеко місця, в котрім я навернув коня, почув я короткий оклик. Без сумніву були це Арнавти, котрі мене не пізнали, бо я показався лише на малу хвилинку.

Тепер випростувавсь я в сідлі і вернувши до кизракдара сказав йому, що мені вдалося вислідити криївку. Ми могли її легко оминуть. Перебравшись через потік, зсіли ми з коней, і провадили їх з пів години через ліс. Коли ми були вже певні, що небезпечне місце далеко за нами, звернули знова на дорогу і тим способом відістались з ліса, в котрім чекала нас вемпуча смерть. Мій товариш, котрий не бачив Арнавтів, не знав і не був ще доселі переконаний, що Арнавти дійсно хотіли нас убити.

Відси провадила дорога через горбкувату околицю, покриту на переміну то зеленою травою, то гаями. Часом бачили ми між деревами село, або який дім, однак ми оминали людські оселі, бо кизракдара знано тут і він не хотів, щоби його зневажано. Очевидно всіх стріч не можна було оминуть. За кожною мимо-вільною стрічею слідувала подія, з котрої ми спасалсь шасливо, бо мали коней.

— „Ес сабі, ес сабі!“ проклятай! проклятай! — кликано за моїм товаришем. Оплювайте його, закаменуйте, зтягніть з коня! Щоби його Аллах знищив, щоби його спалив і т. д.

Чим даліше ми посувалися, тим більше людей стрічали по дорозі, тим більшим видавався фанатизм і загорілість. Всі йшли до Кайсарів, де, як я опісля побачив, громадилися путники з цілої околиці. Горе тому чоловікові, котрий би перозважним ділом, або необачним словом образив піднесене релігійне чуття цих людей! Хто не в тут маґометанином, волисть скритися десь між чотирма стінами. Ми не бачили ні одної особи, в котрій чи то по вбранню, чи по якій інчій признаці можна би було пізнати християнина.

З часом тільки грозад путників заливало впрост дороги, що вже не можливо було їх оминути. Всі прямували і спішили до Урумджілі, щоби наспіти на пором, курсуючий по бистрім „Кізіль Ірмак“ між Урумджілі & Кайсарів. Між путниками не бачив я ні одного їздця, отже ми мали перед собою вайгіршу збиранину, котру найлегче збунтувати. Лиш дехто підганяв вимарілего осла.

Полудне вже минуло, коли ми побачили управне поле. Ізза плотів і овочевих дерев показався мінарет. Ми зближались до Урумджілі.

На право, може о два кілометри од міста, побачив я кілька азійських дубів. Між оливними пальмами та морвами стояв невеличкий дімов, окружений

довкруги муром. Дальше малчів ліс. Кизракдар вказав дім і сказав :

— Там мешкає мій батько, пустинник. До дому дістанешся легко через загопи тютюну і шафрану. Колиб виімково брама була отворена, не входи на подвіря, бо пси роздерлиб тебе. Застукай в мидницю, котра висить перед брамою!

— Добре, а де ти будеш тимчасом?

— Поїду в ліс, котрий бачиш там далі. Наколиб ти мене потребував, кликни, а я тебе побачу, як будеш надходити. Як нині не даш знаку, то я знати-му, що ти, як гість, переночуєш в батька.

— Та коли ти не маєш, що їсти. Будеш голодний.

— Колиб місто не було виповнене путниками, я поїхав би до нареченої, і тому аж вечером поїду. Голодний не буду, бо на полях росте досить мельонів, котрими насичуся. Хай Бог помагає твоїм намірам!

Стиснув мені руку і поїхав до ліса, а я звернув коня між загопи, щоби дістатися до дому.

Дімок стояв самотно в сонішній спеці, а з корон дерев звисало зівяле листя. Мур був дуже грубий і високий, в передній часті находились деревляні ворота, тепер замкнені. Побіч них висіла мала мидниця з молотком. Я зачукав, а за муром відозвалось сейчас скажене брехання псів. Воно змовкло доперва на гомон якогось жіночого голосу. Потім цей сам жіночий голос спитав, чого бажаю.

— Чи буваєш ти, мір-алая Осман Бей в дома? — запитав я.

— Хто ти?

— Посол його приятеля, бапі Сайд
Калєда з Енгіріє.

— Пожди хвилину!

Я зіскочив з коня і чекав. Коли минуло з пів години, сів я в буйній траві коло брами. Знова минуло пів години. Мені не ставало вже терпцю і я запукав знова. Цей сам голос спитав:

— Хто там?

— Посол бапі!!

— Зажди!

Я сів знова і чекав три години. Втім від сторони поля надійшов якийсь старий, згорблений і брудний дідуган. Він глянув на мене своїми направими очима і не сказав і слова.

— Чи ти з цього дому?—спитав я.

Кивнув головою, що мало означати: так!

— Чи мір-алаяй дома?

Знова потряс головою, здається мало значити: ні!

— Маю з ним говорити! Де він?

Ще раз потряс головою. Знетерпеливлений крикнув я:

— Приношу йому гроші, багато грошей!

Ледві проминув звук чародійного слова „гроші“ закликав старець тонким, захриплим голосом:

— Гроші, багато грошей? Пожди мій сину, пожди хвилинку, улюбленче Аллаха, вісланче щасливости! Іду, іду по абдаля. Він тепер в місті і виголошує святі бесіди до путників. Він є настав-

ником в секті „чок кескінлер“¹⁾ і маб'ювазок з законними братами підносити в вірних охоту до святої дороги.

І побіг досить скоро в сторону міста.

— Як довго маю чекати? — вспів я його запитати.

— Кілька мінут, кілька мінут! — відповів і зник в цій хвилі.

Дому було дуже пильно. Дивна річ, як велику силу мають гроші!

Отже пустинник був наставником „зівсім строгих“ Магометав. В таким разі мав я до діла в запеклим фанатиком. Радість з грошей не була менша від поборжності, бо коли мені здавалося, що післанець добігає десь до міста, побачив я їх обох.

Мір алай мав около 65 літ; з виду високий, сильно збудований, строгий, а при цім мав сміливий вираз лица. Приглядався мені кілька хвиль, а потім сказав:

— Приносиш мені гроші? Давай їх ту! Від кого?

— Од баші Сайд Каледа.

— Ага, це певно дар для моїх законних братів. Дай мені їх!

Витягнув руку.

— Це не дар, це щось ліпшого!

— Отже кажи, що це за гроші!

— Тут не скажу, о цій справі поговорю з тобою в помешканні.

— Це неможливе! До хати не пускаю нікого з чужих!

---

¹⁾ Дуже строгих.

— В такім разі шкода. Посол баші не в чоловіком, котрого можна відправити з під брами, як жебрака. Іду!

Я всів на коня, він не перешкаджав. Я сказав :

— Гроші є твоєю пенсією, котру ти тепер дістав. Бувай здоров!

— Стій!! — кликнув він на це, хачаючи коня за поводи. — Моя пенсія? Всідай і ходи до середини!

— Я всів, позірно лінуючись, а він отворив браму кількома для мене не зрозумілими рухами і успокоїв трех величезних псів. Старець з каправими очима ввзяв мойого коня. Ми увійшли в середину. Урядження кімнати було незвичайно убоге. Одиноким урядженням цієї комнати був старий, полинялий килим. На цім дивані ми й сіли.

Старець розпливався в радості, коли я вчислив йому його пенсію враз з відсотками і відсотками від цих відсотків. Побіг повідомити свою жінку і вернув, щоби мені заявити, що я мушу бути його гостем і піти з ним до міста, щоби повитати поодинокі громади пугників і посвятити святу коругву.

Не була це та славна коругва, котру щорічно везуть до Мекки на білих верблюді, але мимо цього зняла мене охота скористати з запрошення.

Найперше угощено мене тим, що в хаті було найліпшим, отже молоком і овочами. Підчас цього абдаль обходився зі мною з великою чемністю. Але лиця на хвильку показав свою радість, невдовзі став знова похмурим. Властивої розмови

ми не провадили, ну—а про сина не було що й згадувати. Напів ситий мусів я піти з ним до міста. В місті було більше румовищ і каміння, як домів та більше духово впоєних Магометан, чим людей.

Прийняття щораз надходячих громад путників складалося переважно з крику „Аллах“, а о посвячуванню корогви волю замовчати. Люде були прямо скажені з релігійного запалу і верещали, як тигри, ранили себе, щоб пророкові посвятити свою кров та робили ще й інші дурниці. Я вельми втішився, коли вечером візлав мене абдаль йти з ним до дому на вечеру. Я цілком стратив надію говорити з абдалем про його сина. Бо батько мав не лиш кам'яне серце, а ще був завзятим ісламістом. Мимо цього постановив я пезломно при вечері, або по вечері спробувати щастя. Але ця справа рішилась ще перед тим.

Коли ми входили брамою, мусіли пси держатись здалека. При блідім сяйві місяця побачив я мого коня, котрий не жалував собі травн. Сідло і поводи висіли на кілку. Мір аляй запровадив мене до покою, в котрім я передтим був, і віддалився, мабуть до жінки, щоби просити вечері. Ледві вийшов, почув я оклик люти. Я пізнав голос абдаля, він ревів як скажений : ес сабі, ес сабі ! проклятий і Аллах Парчалама ¹⁾ !

- Як це я опісля довідався, ченав молодий кизракдар нетерпеливо на мене, а коли стемнілося, прийшов до дому батька. Обанакомлений з механізмом

---

¹⁾ Хай тебе Аллах розторощить !

брами, отворив собі її легко, а псів не боявся, як бувший мешканець цього дому. Не заставши ні мене, ні батька, пішов до матери, де тепер прилапав його батько, котрий кинувся на сина з п'ястуками, цовалив на землю та ревучи, як скажений віл, бив куди попало. Мати хотіла цьому перешкодити, але абдаль тругив її з такою силою, що вона впала в кут кімнати, де й тепер стогнала. Син мусів боронитися. Це так роздратовало батька, що вхопив стрільбу зі стіни і вимірив в сина. Був би його неминучо застрілив, але син втік. Щоби видістатись з дому, мусів він перебігти через кімнату, в котрій я сидів. Вбіг одними дверми і хотів вже вибігти другим, коли побачив мене і пристав ув. Втім показався за ним батько зі стрільбою і знова вимірив. Я прискочив до нього, відтругив стрільбу в бік, грянув стріл, а куля перелетіла коло голови кияракадара і встрягла у стіну.

— Що це ти робиш, нещасний? — крикнув я. — Чи хочеш убити власного сина?

— Мовчи! — гримнув старці — Чого перешкаджаєш мені в покаранні цього відступника, цього пса, котрий відрікся Аллаха, цього страченого і проклятого, котрого чекає пекло wraz із всіми муками.

— Це син твій, а ти йому батьком!

— Хай мені Аллах простить що я його батьком. А відки ти це знаєш? Чи знаєш його?

— Я їхав з ним кілька днів.

— Отже ти знав, що тут мешкав і що хотів прийти до мене?

— Так.

— І цього мені не сказав? В такім случаю він затаїв перед тобою, що став гявром і християнським псом?

— Не затаїв; сказав мені це.

— А ти його не оплював, не нагнав до пекла і до всіх злих ангелів?

Всі ці слова викидав з себе дуже скоро, стоячи передімною похилений вперед і глядів на мене блискучими очима. Був готовий до всяких нагальних діл, а я мимо цього відповів спокійно:

— Як же я міг це зробити, коли я сам християнин!

— Ти... ти... ти... хрис... тія... нин?— виговорив з трудом, очи грізно вилізли на верх, а лице потемніло. Сичучи як вуж, говорив дальше:

— І ти смів прийти до мене, котрого називають пустинником, до найвищого з найстрогіших? І ти смів бути зі мною при посвяченні корови? Проч відси оба, сейчас, проч!!

Не чекав аж ми вийдемо, а вибіг і кликнув на псів.

— На Бога, боронися! — кликнув переляканий сні, добуваючи ножа. — Коли ці чорти прийдуть тут, то буде по нас!

Старий справді нацькував псів на нас. Величезні пси вбігли так скоро, що я ледви мав час вхопити стрільбу. Коли пси впадали оден по другім, мусів я перших двох застрілити. Третього повалив я прикладом стрільби. За псами вбіг і старий абдаль, а видячи убитих псів кинувся на мене. Я мусів обійтися

з ним як з чоловіком песовна розуму. Я вдарив його прикладом стрільби по голові і він упав на землю. За нами роздався окрик болю. Була це жінка, котра прибігла на відголос стрілів. Я вийшов, осідлав коня і заждав на кизракдара. Він вийшов невдовзі і сказав :

— Я успокоїв маму. Ватько не є ранений твоїм ударом. Мусимо віддалитися, ще заки він очупяєсь !

Отворив браму і запровадив мене до міста, аж до означеного місця, де казав на себе заждати. Він пішов по моїго коня. Коли вернув, поїхали ми через місто, щоби відістатись на дорогу до Кайсарів. Ще перед полищенням міста, побачили ми двох їздців. На наш вид усунулись вони скоро з дороги так, що ми не могли їм докладніше приглянутися. Однак передчуття говорило мені, що це були наші Арнавти.

III.

Очевидно кизракдар наївся мелянів, я був голодний. Прибувши до міста, пішов я сейчас до цекаря, щоби купити собі дещо їсти. Але путники так викупили все, що він не мав вже нічого. Щастям бачив він мене з абдалем і уважаючи мене його приятелем, одетупив мені з чемности вестравну паляницю. Потім поїхали ми далше, бо мій товариш наглив і не хотів оставати довше в Урумджілі.

Я радо був би десь переночував, але він просив їхати далше до Кайсарів, тому що його тут загально знали. Не

бажаючи наражати його на небезпеку, пристав я на його просьбу.

Ми мали перед собою шість миль, що для наших коней не було легкою задачкою, бо саме цієї ночі належався їм одпочинок. Дорога вела через Кізіль Ірмак, де треба було перебиратись поромом на другий беріг.

Коли ми прибули над беріг, перевізник не спав. Цілу ніч прибували путники, котрих він мусів перевозити. Багато путників спало, чекаючи ранка. Пором був збудований з видутих скір, підтримуваних тростиною. Разом з нами всіло кількох путників. Перевізник мав вже відчалити від берега, коли нагло одец з них кликнув :

— Стій! Чи хочете образити Аллаха і пророка, їдучи з ес сабі, з проклятим? Отце стоїть він між вами! Хай його Аллах погубить!

Деякі одсунулись од нього, кількох плюнуло і всі вийшли на беріг. Дякуючи лише мійому грубому поведенні, показанні тенаїбу і щедрій нагороді, переправив нас перевізник на другий беріг. Запевняв нас, що мусить обйти пором і одчистити його одмовленням устув з Корану, щоби правовірний магометанин міг на нього сісти. Ця подія нас розгнівала, але опісля й вийшла нам на користь.

Ніч була тиха й ясна. Місяць світив з безхмарого неба. Їзда не справляла нам жадних труднощів. При нім сяйві місяця пізнало кизракдара кількох путників. Слідували подібні події, як давніше. Поза цим, аж до самого Кайсаріє нічого особлившого не лучилося,

Пізно, бо вже перед полуднем, дісталися ми до цього міста, положеного у підніжжя гори Арджішу. Це прастаре місто і в давних часах називалося Мазаца; опісля Caesarea Eusebia або Caesarea ad Argeum montem і є найславнішим із всіх міст, котрі називались Caesarea. Тутешний пізніший грецький митрополит носив титул Hypertinorum hypertinus et totius Orientis exarchus. Місто має вузкі та брудні вулиці. Я помітив кілька добре побудованих і гарних домів, з котрих в однім мешкав французький консуль. Перед брамою цього дому повсідали ми з коней.

Кизракдар вневняв мене, що нас приймуть тут як добрих знайомих або приятелів. І дійсно так було. Консуль, великий купець, був побожним, поважним, а при цім дуже чесним чоловіком; його жінка надзвичайно чемна і мила, а дочка, правдива краса. Нічого дивного, що вона полонила серце мого нового приятеля.

Вперід ширєко оповіли ми нашу вчорашню пригоду, та зівши знамениту вечеру, пішли ми спати, хоч це було по-полудне. Кизракдар з розрадуваним серцем клався на спочинок, бо осягнувши посаду, дістав обіцянку од консуля, що ще нині або завтра означить час весілля.

Я скоро заснув, але небавом збудив мене страшний крик перед домом. Я встав, щоби довідатися, що такого случилось, коли вбіг нечаяно зажурений консуль і закликав:

— Ви вже не спите? Це добре! Подумайте лиш, що ви і мій зять маєте

I. N. JAKUBOWSKI
63 Gorevale Ave.
Toronto, Ont., Canada

бути арештовані. Перед домом стоять жандарми з великою товпою людей.

— Арештовані? За що?—спитав я.

— Закидають вам, що нині в ночі вломилися ви до пустинника, обікрали його а навіть зранили! Він дістав вчора багато грошей, а ви мали їх забрати. Пустинник прибув тут за вами і доніс об цім Каді-єви¹⁾.

— Так! Цеж в найбільшому ступні займаюча справа. Наперед везу йому гроші сорок географічних миль²⁾, а опісля вломлююсь до нього, щоби йому їх вкрати!

— Так, це глупота, але це для вас небезпечна і поважна справа.

— Як це?

— Ви ще питаєтеся про це? Ви опираєтеся на цім, що ви чужоземець, а я консулем. Можу відказатися видачі вас, це правда, але розважте, що це час гаджі³⁾. Магометанин є необчислимий. В місті є тисячі путників і вони розтаборились по вулицях та площах. Хай лиш мала іскорна впаде на легкопальні маси, а може повстатт пожар, котрого наслідки годі обчислити.

— Здається мені, що четверта часть мешканців цього міста складається з християн.

— Так, але з Вірмен, котрі супроти вас кількох католиків є більш ворожо

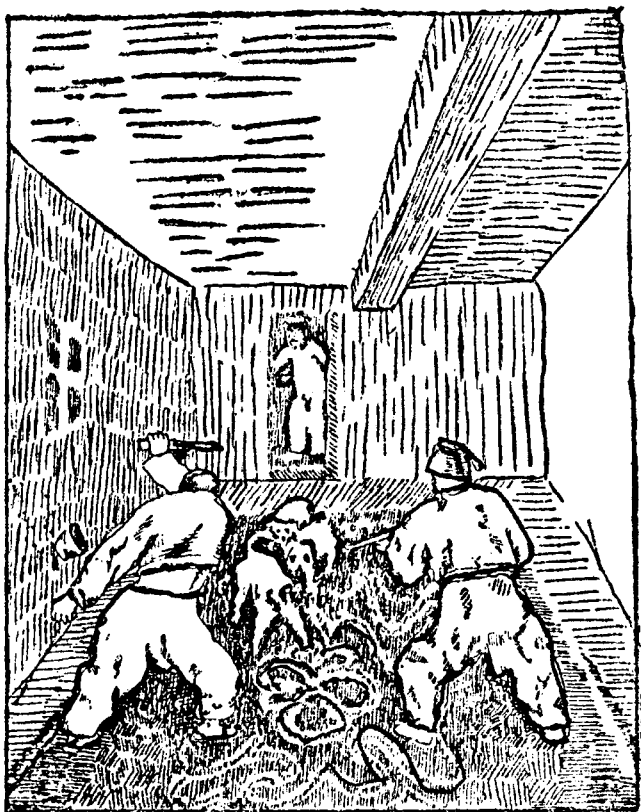
---

¹⁾ Каді — суддя.

²⁾ Географ. миля = 7 км. 320 м.

³⁾ Час гаджі — час доходу путників до Мекки.

успособлені, як магометане Кілько то разів ці Вірмени переривали нам католицьким богослуження і ми були принево-

лені відправляти його потайки, кілька то разів грожли нам спаленням нашої каплицьки! Їм не можемо вірити. Признаюся, що я в величій клопоті...

— ...Котрий дуже скоро скінчиться, бо не маю наміру справляти вам трудності своєю особою. Скажіть ще одно: чи можете відмовити видачі кизрадкара?

— Ні, він є турецьким підданим.

— В таким случаю прошу нас видати.

— Так говорите, бо недоцінюєте безпеки, в якій ви тепер знаходитесь. Чи чуєте?

Звернув мою увагу на крик з надвору:

— Ес сабі! ес сабі! Крістіянляр дшари, дшари крістіянляр¹⁾).

Була вправді безпека. Колиб ми дісталися в руки цих озвірілих людей, булиб нас певно вбили.

— Чи ваш дім має лиш один вихід? — спитав я.

— Ні. Через город можна вийти на інчу вулицю!

— А кілько жандармів прислав Каді?

— Шість.

— В таким случаю, хай трех впровадить нас через город, а трех хай успокоїть товпу, кажучи, що ми вже у кадї-я.

— Так буде добре, *monsieur!*²⁾ Я буду вам товаришити до кадїя.

— Дуже добре, *monsieur!* Наша невинність покажется небавом, може бути, що не обійдусь без вашої помочи.

В дві мінути опісля йшли ми всі в товаристві трьох жандармів вузькими вуличками до мешкання кадїя. Із собою

---

¹⁾ Проклятий, проклятий! Христїян видати, видати христїян!

²⁾ Шане,

мав я все, навіть свою рушницю. Препроваджено нас через велике подвіря, на котрім стояла також товпа людей. Був це день розправ, котрі на Сході рівнаються театральним виставам. Люде прислухуються розправам і присудам, котрі сейчас виконується, при чім не обходиться без батогів. Опісля увійшли ми до великої кімнати, котра була урядовим покоєм кадї-я.

Представником великодержавної справедливости, котрий сидів сам в кімнаті, був товстий Турок о добродушнім вигляді лица. Привитався з консулем, подав йому руку та вказав рукою на цілий ряд люльок, котрі лежали на килимі побіч миски з розжареним вугіллям. На кизракдара, як на відступника навіть не глянув, удаючи, що його не бачить, а поглянувши гостро на мене, сказав :

— Коли ти вкрав гроші, то признайся сейчас !

Місто відповіді подав я йому мій тенгіб і сів побіч консуля, щоби запалити і собі люльку. Це заховання і зміст письма вправило кадї-я в клопіт. Потер чоло, а опісля й ніс, поскробався за вухом і сказав :

— Дійсно ця справа виглядає цілком інакше, як я думав ! Чи не правда ?

— Може — відповів я. — А як ти собі це представляв ?

— Що ти злодій.

— Так, це очевидно було дуже просте ! Ти певно постановив дати мені кількадесят батогів, а опісля запрогортити на довгі літа до в'язниці. Але я передівсім не є злодієм, а по друге я є чужо-

земцем і цю справу мусів би судити хто інчий.

— Але ти був учора у Османа Бея, бувшого мір аляя, прозаного тепер пустинником?

— Так. Я приніс йому гроші, завірени мені башою Сайд Каледом.

— Оповідж, коли ти прибув до нього, коли відійшов, та що між вами случилось.

Я сповнив його бажання і оповів все широко. На кінець згадав я й про обох Арнавтів. Каді прислухувався мені уважно, перечитав ще раз тенгіб, ударив рукою по папері і сказав:

— Твоє оповідавання і цей тенгіб потверджують усе. Чоловік, котрому баша повірює так велику суму грошей, не може бути злодієм. Прикажу прийти пустинникові.

Кивнув на одного з жандармів, котрі нас привели і стояли тепер в середині. Жандарм відійшов і за кілька хвилини появився з мір аляем. Побачивши нас, кинувся старець на свого сина, вдарив лівою рукою в лице (праву мав на обв'язці) і крикнув:

— Проклятий відступнику, псе злодію власного батька! Хай тебе Аллах розтерозить! Давайте гроші! Де їх маєте? Певно ними поділилися!

Опісля прискочив до мене, станув переді мною витягнув п'ястук, і крикнув:

— Зраднику! Брехуне! Убийнику, скажи сейчас, де гроші, бо зараз буде по тобі. Перед домом стоїть багато вірних, котрі тебе розірвуть, якщо не признаєшся!

Очевидно я й вусом не моргнув, а кадї гримнув :

— Мовчи півголовку! Цей ефенді, то славний учений з Франкістану, а не злодій. Він тішиться довірям нашого славного Сайд Каледа.

— Це він, знаю певно! — одповів абдаль. — Він хотів мене убити, але ранив лиш руку. Куля перейшла через мяені і встрягла в стіні. Я маю з собою свідка, котрий може потвердити, що цей християнський пес з Франкістану має мо гроші.

Старий представив кадї-єви, все що случилось. А оповідав він ось що: В годину по наших відїзді пішов він спати, а по перечисленню грошей сховав їх перед жінкою до шафки. Ця шафка стояла на спальнім килимі між ним а жінкою. В вдовзі почув він шелест, сягнув рукою по шафку і зловив руку чоловіка, котрий хотів вирости шафку. Слідувала бійка і показалося, що в кімнаті було двох вломників. Один з них втік із шафкою, а другий придержував старця; опісля втік, а видячи, що його переслідують, вистріляв з пістоля. Стріл ранив старця в праву руку і відстрашив від дальшої погоні. Без сумніву злодії влізли через мур і підглянули, коли він числив гроші. Двері не мали замків, а влім вдався завдяки цьому, що я поубивав псів.

Пустинник показав сплющеву револьверову кулю; тим часом виявилось, що ні я, ні кизракдар не мали пістолів. Свідком старця був путник, котрий знемажив нас на поромі. Його зізнання були

I. N. JAKUBOWSKI
63 Gorevale Ave.
Toronto, Canada

Для нас радше корисні, бо кадї довідався, що підчас рабунку ми були вже далеко за рікою. Мимо цього абдаль обставав при своїм. Присягнув, що ми є злодії, але кадї приказав йому віддалитися і загрозив бастонадою, якщо старець буде мене дальше обижати. Тепер звернув старець всю свою лють на сина, чого йому кадї не боронив. Не одозвався він до кизракдара ні словом. Для нього, як правовірного магометанина, „проклятий“ цілком не існував.

— Сабі, поганий сабі, ти ограбив рідного батька! — кричав старий, ударючи сина по лиці і плюючи на нього. — Аллах парчалама, хай тебе Аллах розторощить! Не знаю чи піду до неба, бо ти є моїм сином і ти позбавив мене щастливости вічного життя, роскоші раю! Щоби тебе всі чорти пірвали!

Так заховувався бувший мір аляй. Кизракдар, як увязнений не міг віддалитися, а як синові не личило йому пориватися на батька, отже мусів зносити всі зневаги. Кадї не перешняв. Але мені було вже цього за багато. Я встав, всунувся між батька і сина, та крикнув на абдаля:

— Мовчи вже! Це все, що ти говориш до сина односиться і до мене. Чи маю вівзати помочи кадї-я?

Це помогло. Старець одвернувся до мене і сказав:

— Так, я мушу тут мовчати, бо очі суду навістила сліпота, але Аллах розсудить між вами а мною і то ще ніві! Хай вас Аллах розторощить.

Відійшов і то в час, бо каді чувся обиджений словами: „очі суду навістила сліпота“, однак дозволив віддалитися йому безарно. Суддя перепросив нас і ми одійшли.

Підчас цього підбурював пустинник проти нас товпу. Коли ми показалися на подвір'ю, прийнято нас визвищами. Ми не могли вийти брамою, бо дикі крики наглядно вказували, що нас жде. Ми звернулися до задних дверей, котрими нас впроваджено. Розярені магометане кинулись за нами. Коли ми вийшли на малу вуличку, побачили ми з правого боку другу товпу, котра рушила на нас під проводом обох Арнавтів. Липалась нам дорога на ліво, отже цєю дорогою ми побігли, бо наглядно бачили, що нас хочуть злізчувати¹⁾.

— Тримайте невірних, проклятих!— ревіла товпа, біжучи за нами. — Невдоваї заступила нам дорогу інча громада, тому чим скорше скрутили ми в бічну вуличку і бігли так далі, аж змилили погоню. Вкінці ми задержались, щоби трохи одсапнути. Ми знайшлися на полудневім кінці міста. Неустанні крики вказували, що ціле місто двигнулося, щоби нас зловити.

— Вертати безуслівно не можете— сказав консуль — ідіть на гору до каплички; там будете безпечні. Я повідомлю вас, коли можна буде вернути до міста. В місті правдива революція, боюся

---

¹⁾ Лізчувати — без суду покарати (убити).

о інших католиків. Спробую піти домів, щоби їх остеречи.

Ми муіли розстатися: Я пішов з кизракдаром, котрий добре знав околицю міста, на гору, де ми досить добре укрилися в хащах.

Гора Арджіш, під котрою лежить Кайсарів, звана в давнині Mons Argaeus, є це великий, вигаслий вулкан, стрімкий, порізаний дикими прогалинами та сягає своїми кратерами до границі вічних снігів. Товариш провадив мене вузкою, добре витоптаною стежиною. Оминаючи скали звертали ми то в право, то в ліво, і задержались перед деревляним будинком, котрий стояв на вистаючій скалі в роді проповідальниці. Була це капличка, в котрій небагато католиків відправляло богослуження. Ця скала висіла над страшною пропастю. По лівій руці була щілина, закрита корчамз. Кизракдар всунув в одну корч руку та потягнув за укритий там швур. На нім висіла дошка, може на три лікті довга, котру він положив над пропастю. По цім „мості“ перейшли ми на другий бік щілини і втягнули за собою дошку.

— Так. Тепер ніхто до нас не приїде, тут ми зісім безпечні. Лише я і моя наречена знає цю криівку. Міст з дошки вдумав я; тут навчала вона мене святих правд віри.

Ми сіли на березі пропасти. Під нашими ногами лежало місто. По вулицях товпилося муравлище людей, ще більше роздратованих. Дивлячись на каплицю з другого боку бачив я, що вона стоїть на вельми небезпечнім місці.

Скальна віднога, на котрій побудовано каплицю, була потріскана і частями лупалася. Тагар каплички міг він ще вдержати, але більше людей рішучо ні. Коли я звернув на це увагу кизракдара, відповів, що і йому так видавалося, однак з часом призвичаївся на вид небезпек. Ще не прогемоніли його слова, коли ми вчули нараз по другому боці щілини голоси. Розхиливши дещо корчі побачили ми наших гонителів, пустинника, обох Арнавтів і багато людей. Було чути навіть їх розмову. Отже ми помилялися, коли думали що вони стратили наш слід. Вони знали що ми тут і небагом заповнили каплицю й місце перед нею. Колиб нас там найшли, булиб нас певно убили. Але нас не найшли і це виправило їх в таку лють, що підпалили каплицю. Серед радісних криків і богохульних слів стояли, дивлячись на горіючу каплицю. Втім побачив я легку щілину, котрої я передтим не бачив, а котра з шаленою скорістю розширялася... Скала обірвалася... Забуваючи о своїм положенню, крикнув я голосно, щоби їх остерегти, але в тій хвилі стратив я все з очей; скала зникла разом з горіючою каплицею і людьми. По добрій хвилі почули ми з бездонної пропасти страшний гук. Кизракдар зірвався, заслонив собі руками лице, і крикнув:

— Мій тату, мій тату! Бог розсудив нашу справу, і то в так страшний спосіб.

Хотів бічи в долину, але я здержав його. Не було вже чого ратувати, бо

люде котрі впали з такої висоти, мусли поторошитись. Тільки ми могли врятуватись, а то в цей спосіб, що лишились тут в укриттю.

Найблищі години не дадуться попросту описати. Здавалося, що на долі зібралася вся людність міста, щоби видобути трупів з під кам'яних відломків. Мій товариш був у страшному стані. Коло вечера почули ми якийсь жіночий голос, котрий нас кликав. Ми зійшли і йшли в сторону, звідки походив голос. Була це наречена могого приятеля; коли вона його побачила, кинулась йому на шию, з радісним хлипалям. По кількох хвилинах вдалося нам її успокоїти і вона оповіла, що сталося. Загально думано, що і ми впали в пропасть. Прибув і сам каді, щоби провадити роботами і розпізнавати трупів. Багато не можна було її пізнати, а коли з під румовищ видобуто її Арнавтів, пригадав собі суддя мов підозріння та казав перешукати їхні кишені. І дійсно знайдено гроші і це зівсім зняло з нас підозріння. Мимо цього не вважав я безпечним показуватись фанатикам, бо хоч невипині, могли ми стягнути на себе підозріння, що ми причиною смерти так багато людей. Знайдено також і тіло пустинника, але в страшному стані. Консуль велів забрати його до свого дому.

Молода Французка вернула, щоби повідомити родичів, що ми живі і здорові. Коли смеркало, ввійшов нам на стрічу сам консуль. З ним пішли ми потайки і неспостережені піким до його дому. Кизракдар хотів передівсім поба-

чити батька, та пішов в кімнату, де лежало його тіло.

„Аллах парчалама, хай тебе розторощить Аллах!“ Цей прокля́н повтаряв старець найчастіше, а тепер лежав сам поторощений. „Аллах розсудить між нами а мною і то ще днесь“... О з якою страшною докладністю сповнились його власні слова... Аллах розсудив!...

На другий день при сьйві місяця поховали його „наставника найстрогіших“... католики. Кінний післанець спровадив на похорон і його жінку.

Син розторощеного Аллахом є до нині кизракдаром в Малятіє і, довів цю стаднину до голосної слави. Його наречена лишилась для нього дальше цим, чим була передтим, це є промінням ясного сонця. Щастя та благословення спочиває на всьому, що вони реблять. І вже давно пущено в непамять страшне слово :

„Ес сабі“ — проклятий...
